

FILIP BUDIĆ

DOI: 10.21857/y26kec4vr9

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23.IV.2021.

Prihvaćeno: 24.VI.2021.

GRČKE OPASKE O JADRANSKOM POMORSKOM KRAJOLIKU: VELIKI REJIN ZALJEV I KRONOVO MORE

Među različitim grčkim terminima za Jadran ističu se dva neuobičajena – veliki Rejin zaljev (ὁ μέγας κόλπος Ῥέας) i Kronovo more (ἡ Κρονίη ἄλς). Prvi se pojavljuje u redcima Eshilova *Okovanog Prometeja* (837), a drugi u *Spjehu o Argonautima* (IV.327; 509; 548–549) helenističkog pjesnika Apolonija Rodanina. Oba su pojma srodna i mogu se povezati s Titanima – generacijom božanstava koju je Zeus zbacio i prognao u Tartar. Cilj rada je problematizirati poistovjećivanje pomorskog prostora s Titanima i odrediti odnos prema specifičnim obilježjima jadranskog pomorskog krajolika uz pomoć antičkih pisanih izvora te suvremenih meteoroloških i klimatoloških podataka. Također, težimo pojasniti zašto se termin prvotno pojavljuje kao veliki Rejin zaljev, a zatim kao Kronovo more.

Ključne riječi: Grci; Jadran; veliki Rejin zaljev; Kronovo more; pomorski krajolik /
Key words: the Greeks; the Adriatic; the Great Gulf of Rhea; the Cronian Sea; a seascape

U zbiru raznovrsnih podataka što nam pružaju antički izvori sačuvalo se i ponešto onih koji svjedoče o grčkom promatranju sredozemnih krajolika. Dio takvih vijesti vrlo vjerojatno potječe od prospektora čiji je cilj bio prepoznati potencijal prekomorskog teritorija za trgovačku eksploataciju ili trajno naseljavanje. Kasnije su spletom okolnosti mogle završiti u pisanim djelima raznovrsnih žanrova. Takve su opaske uglavnom usmjerene na kopneni krajolik (npr. Archil. F 21–22; 228; Strab. VI.2,2), no određeni pojmovi sugeriraju da bi se slična paradigma mogla primijeniti i na iskustva s pomorskim krajevima.¹ U tom svjetlu promatramo dva grčka termina – veliki Rejin zaljev i Kronovo more.

U *Okovanom Prometeju* (837) pojavljuje se jedinstveni spomen Jadrana pod grčkim nazivom veliki Rejin zaljev (ὁ μέγας κόλπος Ῥέας). Taj je neustaljeni zemljopisni pojam Eshil² iskoristio u četvrtom činu tragedije, opisujući lutanja argivske svećenice Ije koju je Zeus pretvorio u bijelu junicu kako bi je skrio od ljubomorne Here. Međutim, kraljica bogova prozrela je lukavstvo i na kravu poslala obada koji ju je imao progoniti diljem

1 U engleskoj arheološkoj terminologiji pojavljuje se pojam *seascape* (pomorski krajolik) koji je fenomenološki pandan pojmu *landscape* (kopneni krajolik). Vidi u McNiven 2008: 150.

2 Iako je u povijesti književnosti uvriježeno da je *Okovanog Prometeja* napisao Eshil, valja imati na umu da postoje interpretacije koje odbacuju njegovo autorstvo zbog stilskih i sadržajnih različitosti od ostalih Eshilovih tragedija. Vidi detaljnije u Sommerstein 1996; West 1990: xix.

svijeta. Od epirskog proročišta Dodone obad je prognao Iju u veliki Rejin zaljev. Kao sjećanje na taj čin, zaljev je promijenio ime u Jonski (PV 837–838).

Iz srednjeg vijeka dolaze dva komentara čiji je cilj pobliže odrediti Eshilov zemljopisni termin. Grčki gramatičar Hezihije iz Aleksandrije (*Lex.* III.424–425) koji je pisao u 6. stoljeću prenosi: *Rejino more* (Ρέαζ πόντος) – kod Jadranskog zaljeva gdje se poštuje *Reja i Bospor*. Tri stoljeća kasnije konstantinopolski je patrijarh Focije (II.130) u *Leksikonu* zapisao: *Rejino more* (Ρέαζ πόντος) – *Bospor*. *Zove se još i Jadran po rijeci Jadru koja utječe u njega*.³ Osim zemljopisnih okolnosti Eshilove tragedije, srednjovjekovne sholije dodatno sugeriraju da Rejin zaljev valja promatrati kao Jadran.

U 3. st. pr. Kr. aleksandrijski je pjesnik Apolonije Rođanin u *Spjevu o Argonautima* upotrijebio sličan pojam. Opisujući povratak Argonauta iz Kolhide u tesalski Jolk, pisac spominje da su protagonisti i Kolšani uplovili iz rijeke Istar u Kronovo more (ή Κρονή ἄλς) (IV.327; 509; 548–549). Prema mnoštvu toponima što se opisuju u četvrtoj knjizi Apolonijeva epa daje se bez mnogo dvojbe zaključiti da iza Kronova stoji Jadransko more. To dodatno osnažuju vijesti anonimnog Eshilova sholijasta (837), Apolonijeva sholijasta (IV.327) i sholijasta Likofronove *Aleksandre* (630).

Jadran kao pomorska cjelina

Ako se Sredozemlje promatra kao morska cjelina, Jadran se doima kao velik i uzak zaljev što se proteže od Otrantskog tjesnaca na jugu do Tršćanskog zaljeva na sjeveru. Specifično je zemljopisno obličje potaknulo francuskog povjesničara Fernanda Braudela da ga okarakterizira kao najcjelovitiju sredozemnu pomorsku regiju.⁴ Iako su obale koje ga okružuju reljefno vrlo heterogene,⁵ u pomorskom smislu zaljev je odvojena i zatvorena cjelina. Primjerice, klimatski i vremenski uvjeti specifični su za cijelo područje, a opće meteorološke uvjete diktiraju strmi obronci Dinarida na istoku te Apenini i široka dolina rijeke Pada na zapadu.⁶

Grčka predodžba o jadranskom prostoru bila je prvenstveno pomorska. Potencijalan argument tome je mnoštvo različitih termina za Jadran. Iz sačuvanih ulomaka Hekatejeva *Vodiča po svijetu* (Γῆς περίοδος) s početka 5. st. pr. Kr. potječu četiri različita imena: ὁ κόλπος Ἀδρίας (FGrHist 1 F 90), ὁ Ἀδριατικὸς κόλπος (F 93), ὁ Ἰόνιος κόλπος (F 91 i 92) ili naprosto ὁ Ἀδρία (F 101; 102b). Nešto kasnije, Herodot (I.163; IV.33; V.9), Lizija (XXXII) ili Pseudo Skilak (5) nazivaju Jadran također ὁ Ἀδρίας. Različito ili slično nazivlje sačuvalo se i u brojnim djelima kasnijih grčkih i rimskih pisaca.

Iako se samo u nekim terminološkim primjerima pomorski prostor izravno naziva ὁ κόλπος čije je osnovno značenje *morski tjesnac* ili *zaljev*,⁷ analiza ostalih imena za Jadran sugerira da su ga grčki i rimski autori shvaćali kao veliki zaljev.⁸ Štoviše, ako se promotre najstariji poznati izvori kao što su Hekatejev *Vodič po svijetu* ili Eshilov *Okovani Prometej*, primjećuje se da je primarna grčka percepcija Jadrana pomorski krajolik, a u strogo zemljopisnom smislu – morski zaljev.

3 Prijevod grčkog teksta na hrvatski učinio je Radoslav Katičić (1995a: 64).

4 Braudel 1966: 113.

5 Botrić 1952: 5–6; Botrić 1953: 4–5.

6 Botrić 1952: 12–17.

7 Senc 1910: 527; Liddel, Scott 1996: 974.

8 Vidi opširnije Kozličić 1990.

Veliki Rejin zaljev i Kronovo more – udaljen i opasan pomorski prostor?

Veliki Rejin zaljev, kao i Kronovo more, zasnivaju se na poistovjećivanju pomorskog prostora s imenima grčkih božanstava starije generacije. Kron i Reja glavni su među Titanima koje je Zeus protjerao u Tartar, uvevši novi i trajni olimpski poredak u svijet bogova i ljudi. Od početaka grčke književnosti titanska je generacija bila asocijacija za progonstvo, patnju, zatočenost i udaljenost od ovozemaljskog. Homer je dočarao njihovo sijelo na sljedeći način: *More i zemlje ondje, gdje i Kron sjedi i Japet, Gdje ih nikada sjaj ne razveseli Hiperionov. A ni vjetrova duh, a oko njih je duboki Tartar (Il. VIII.478–481).*⁹ Ni za Hezioda (*Theog.* 620–623) njihovo počivalište nije vedrije mjesto: *pa [Zeus] protjera njih pod zemlju širokih staza. Ondje jadajuć' jade, pod zemljom živeći otad, čamljahu nakraj svijeta, na međama prostrane zemlje, dugo, zlovoljni silno, sa velikom patnjom u srcu.*¹⁰

Tendencija grčkog poistovjećivanja pomorskog prostora s Rejom i Kronom očigledno je pjesnička metafora. Razlog takvog identificiranja mogao je biti potaknut raznovrsnim motivima. Budući da ni Eshil niti Apolonije Rođanin nisu ostavili izravnu referencu ili komentar, univerzalni odgovor ne postoji niti ga treba očekivati. Međutim, sudeći prema mitološkim i pjesničkim okolnostima, dvije se opcije ističu kao vjerojatne.

Prvo, uklapanje imena Titana u zemljopisni termin može se razumjeti kao metafora za prostornu udaljenost od matične Grčke. Naime, Grci su vjerovali da je Zeus protjerao Titane daleko izvan granica poznatog svijeta.¹¹ Budući da je sustav sredozemne pomorske povezanosti u velikoj mjeri propao krajem brončanog doba, u osvitu prvog tisućljeća pr. Kr. Grcima se Jadranski zaljev mogao činiti kao mitsko mjesto daleko od matične zemlje. Valjanost tog koncepta zasniva se na proučavanju kasnijih izvora o položaju Kronovih krajeva. Naime, kako je zemljopisno znanje o udaljenim teritorijima na zapadu raslo, tako se pomicala i predodžba o lokaciji Kronova mora. Ono je za Plinija (*HN* IV.95; 104) na rubovima sjevernog Oceana, dok ga Dionizije Perieget (27–28; 30–32) identificira s Ledenim morem pored ratničkih Arimaspā daleko na sjeveru. Plutarh (*De. def. or.* 420 A) opisuje da je Zeusov otac obitavao na otocima nedaleko od Britanije.¹²

Iako je Eshilu zemljopis daljeg zapada morao biti dobro poznat,¹³ moguće je pretpostaviti da je tragičar upotrijebio staru predarhajsku zemljopisnu predodžbu, kako bi ju uklopio u predaju o Ijinom progonstvu koje se zbilo u drevnim mitološkim vremenima.

9 Prijevod Maretić, Dukat 2007: 193.

10 Prijevod Glavičić 2005: 129.

11 Opširnije u Hard 2004: 22 s izdvojenim izvorima.

12 Takav koncept razumijevanja velikog Rejina zaljeva istaknuo je Radoslav Katičić (1995a: 64–66). Slično ističe i Benedetta Rossignoli (2004: 374), naglasivši povezanost Sjevernog i Jadranskog mora jantarnim rutama.

13 Nakon bitke kod Salamine 480. g. pr. Kr. Eshil je u nekoliko navrata boravio i živio na Siciliji. Čini se da je onamo prvi puta došao sredinom sedamdesetih godina 5. st. pr. Kr. kad je izveo tragediju *Etnjanke* u čast novoosnovane Etnē. Drugi boravak smješta se u 471. ili 469. godinu, kad je u Sirakuzi postavio tragediju *Perzijanci*, nakon atenske praizvedbe 472. godine. Ponovo se vratio u Atenu najkasnije 468. g. pr. Kr., jer ga je iste godine pobijedio Sofoklo. Dva velika atenska uspjeha polučio je 467. godine, pobijedivši s Tebanskom trilogijom, te 458. godine kad je priredio slavnu *Orestiju*. Nakon velikog uspjeha uslijedio je još jedan kratak boravak na Siciliji. Umro je u Geli 456./455. g. pr. Kr. (Murray 1962: 10–11; Herington 1967: 77; Lesky 2001: 246–248). Recentnija se literatura zalaže za kasniji datum nastanka *Okovanog Prometeja*, vrlo vjerojatno nakon *Orestije*. Temeljni su argumenti analiza pjesničke stilistike, ubacivanje trećeg glumca, jak utjecaj tragedije *Pribjegarke* na oblikovanje lika Ije, opis vulkana Etnē i sicilskih ravnica (*PV* 365–374) i sl. Vidi više u Lesky 2001: 246 i Ruffell 2012: 18–21. Uz sve navedeno, ne smije se zanemariti uloga arhajskih komunikacijskih mreža kojima je zemljopisno znanje kolalo još od kraja 8. st. pr. Kr. (Malkin 2013: 3–64).

Bila bi to jedina valjana opcija, jer za Eshila i njegove suvremenike Jadranski zaljev više nije bio mitsko mjesto daleko na zapadu. To potvrđuje postupno naseljavanje Grka u Adriji i Spini od sredine 6. st. pr. Kr.,¹⁴ ali i piščev ulomak iz izgubljene tragedije *Helijade* u kojem se Faetontova smrt smješta u okrilje jadranskog Eridana i grada Adrije (*TrGF* Aesch. F 71). Princip uklapanja starije građe još se više ističe kod Apolonija Rođanina, u čijem je helenističkom epu takva praksa ovjerena na brojnim mjestima.¹⁵

Osim za metaforu o prostornoj udaljenosti, imena Titana mogla su poslužiti kao valjana usporedba za neobična i opasna zbivanja u prostoru koji izmiče kontroli olimpskih bogova. Prema mitologiji, mjesto gdje obitavaju Reja i Kron je daleko, opasno i strano. Ovisno o stupnju razvoja grčke mitološke percepcije, to može biti Tartar gdje je Zeus prvotno zatočio Titane nakon velike kozmičke bitke, ili Otočje blaženika kojima je božanski par vladao kad ih je Zeus pomilovao i vratio na zemlju.

Najstariji opis Tartara potječe od Homera (*Il.* 478–481) i Hezioda (*Theog.* 720–745). Za Homera je to duboko i mračno mjesto gdje vlada velika propast i nema sunčeva sjaja ni vjetra (*Il.* VIII, 13–16; 478–481). Heziod ga određuje još detaljnije, uz poneke razlike. Za njega je to mjesto tako duboko pod zemljom koliko je i samo nebo udaljeno od zemlje. Kad bi mjedeni nakovanj padao s neba, trebalo bi mu deset dana da padne u Tartar (*Hes. Theog.* 723–725). U naknadno dodanim stihovima (736–745) podzemni se svijet opisuje kao odvratan i vlažan kraj, mjesto od kojeg strepe i sami bogovi. To je golemi bezdan kojem nitko ni do kraja godine ne bi stigao na dno, jer bi ga žestoke pijavice nosile na sve strane.

Jedan Heziodov navod privlači posebnu pozornost. Naime, iznad Tartara rastu korijeni zemlje i neplodnog ili (ovisno o prijevodu) nemirnog, trepetljivog mora – γῆς ῥίζαι πεφύασι καὶ ἀτρυγέτιο θαλάσσης (*Hes. Theog.* 728).¹⁶ Sličan se izraz (πόντου τ' ἀτρυγέτιο) ponavlja u kasnijim stihovima (737). Ondje u tamnoj zemlji, u neplodnom ili nemirnom moru i nebu punom zvijezda počeci su i granica negostoljubivog svijeta Titana (736–739). Isti koncept iskoristio je i Homer (*Il.* XIV.203–204), istaknuvši da je Zeus prognao Krona pod zemlju i trepetljivo more (ὄτε τε Κρόνον εὐρύοπα Ζεὺς / γαίης νέρθε καθεῖσε καὶ ἀτρυγέτιο θαλάσσης).

Imajući to na umu, čini se razumno pretpostaviti da su veliki Rejin zaljev i Kronovo more termini koji podrazumijevaju obilježja pomorskog krajolika. Bio bi to prostor u kojem prevladavaju nepogodnosti i opasnosti. To se može prvenstveno pretpostaviti za meteorološke i oceanografske okolnosti, a moguće i kao opća negostoljubivost urođenika prema Grcima.

14 Bonomi 2000: 123; Reusser *et al.* 2011: 105–107.

15 Vidi Thalmann 2011; Sistikou 2014: 161–166.

16 U hrvatskom prijevodu Heziodove *Teogonije* Branimir Glavičić je sintagmu preveo kao *neplodno more* (Glavičić 2005: 137). Ipak, ἀτρύγετος (2.) ima nekoliko značenja. Prema Senčevu rječniku, pridjev se može prevesti kao *neplodan, pust, bez žetve* (od glagola τρυγᾶω) ili kao *neumorno talasajući ili trepetljivo* (od glagola τρύω) (Senc 1910: 135). U sedmom izdanju Žepić–Krkluševa rječnika, priređivač Milivoj Sironić opredjeljuje se za opciju *nemiran* ili *trepetljivo*, ako se radi o moru (Sironić 2005: 66). Takvim se prijevodom koristi Tomo Maretić u *Ilijadi* i *Odiseji*. Sintagmu παρὰ ἄλλος ἀτρυγέτιο (*Hom. Il.* I.316) prevodi kao *trepetljivom moru* (Maretić, Dukat 2007: 35), a u *Odiseji* (II.370) dadilja upozorava Telemaha neka ne traži oca, jer će lutati po *trepetljivom moru* (πόντον ... ἀτρύγετον) tražeći jade (Maretić 2003: 40). Priređivači opsežnog *Grčko-engleskog leksikona* Henry George Liddell i Robert Scott (273 = s. v. ἀτρύγετος) smatraju da je prvotno značenje *nepokošen* ili *jalov* (*unharvested, barren*), ali se može tumačiti slično kao pridjev ἀτρυτος pa znači *nemiran* (*never worn out, unresting*).

Dodatno uporište za prvu tezu opisi su vremenskih nepogodnosti koje su uhvatile prognanu Iju i Argonaute u Jadranu. Autor *Okovanog Prometeja* piše:

κέλευθον ἦξας πρὸς μέγαν κόλπον Ῥέας,
ἀφ' οὗ παλιμπλάγκτοισι χειμάζει δρόμοις
(PV 837–838)

*Duž žala putem k silnoj drazi Rejinnoj,
A otud trkom natrag bura goni te;
(Rac 1995: 36)*

*Uz obalu na Rejin zaton veliki,
a otud natrag trkom vetar nagna te;
(Đurić 1979: 66)*

*Odande si pobješnjevši priobalnim putom sunula do velikoga Rejinog zaljeva,
od kojega te bije bura na povratnim putovima.
(Katičić 1995b: 162)*

*Pojurila u Rejin zaljev veliki
Od kojega si natrag odtumarala;
(Dukat, Rac 2005: 63)*

*You rushed along the pathway by the shore to the great gulf of Rhea,
from where you are tossed in backward-wandering course.
(Weir Smyth 1926: 82)*

*you rushed along the path beside the sea and reached the mighty gulf of Rhea
and from there were driven back by storms.
(Johnston 2012: 54)¹⁷*

Zbog razlika u prijevodima odlučili smo istaknuti nekoliko verzija. U većini se može uočiti da su vjetar, tj. bura ili oluja¹⁸ udaljili Iju iz velikog Rejina zaljeva. Dakle, osnovno obilježje pomorskog prostora nazvanog po Zeusovoj majci može se povezati

17 Donosimo nekoliko verzija na hrvatskom i engleskom jezik u kojima se vide različite varijante prijevoda 838. stiha.

18 Ovisno o prijevodu konstrukta παλιμπλάγκτοισι χειμάζει δρόμοις. Ključan je glagol χειμάζω koji se u pasivnim i mediopasivnim oblicima prevodi kao *biti zatečen od bure* ili *zapasti u buru*. Participni oblik χειμαζόμενος može se prevesti frazom *biti zahvaćen u oluji* (Senc 1910: 1000). Primjerice, meteorolog Marko Vučetić (2011: 64) opredjeljuje se za Katičićev prijevod (1995b: 162), istaknuvši da je Eshilovo svjedočanstvo vjerojatno najstariji spomen bure na Jadranu.

s negostoljubivosti i opasnosti. Tome prvenstveno pridonose meteorološka zbivanja koja se u najmanju ruku daju okarakterizirati kao neugodna i nepovoljna.

Ako analizi podvrgnemo Kronovo more iz Apolonijeva *Spjeva o Argonautima*, ondje su jadranske meteorološke neprilike opisane još detaljnije, a ističu se u nekoliko navrata. Kad su Kolšani saznali za Apsirtovo ubojstvo, pohrlili su loviti Argonaute, no Hera je podigla strahovite munje koje su im osujetile planove (Ap. Rhod. IV.507–510). Zeuseve su munje potom odvratile Kolšane od Korkire, pa su se morali naseliti negdje na Keraunjskom gorju (IV.518–521). Na samom kraju epizode o zbivanjima u Jadranu, Herina je oluja bacila Argonaute na sjever Kronova mora, jer se Jazon nije pokajao za Apsirtovo ubojstvo (IV.576–580). Iz konteksta se saznaje da je oluja nastupila nenadano, jer su do tada Argonauti bili veoma radosni zbog blagog i povoljnog vjetra (IV.572).

O nepovoljnim meteorološkim okolnostima Jadrana i teškoći plovidbe pisali su i kasniji grčki autori čija djela ne pripadaju fantastično-mitološkom štivu. Dvije su predodžbe vrlo upečatljive.

U Pseudo Skimnovoj *Periegezi* (384–387) piše da je Jadran more koje se žestoko i prevrtljivo mijenja, ponajviše ljeti, jer njime šibaju munje, udaraju gromovi i bijesne pijavice. Iako izvor pripada drugoj polovici 2. st. pr. Kr., što je poprilično kasno s obzirom na prve učestalije grčke plovidbe Jadranom, Pseudo Skimnove su riječi bez dvojbe vrijedan meteorološki izvor koji pridonosi iznesenoj hipotezi.

Nužnost opreza pri plovidbi Jadranom može se primijetiti i u redcima Jamblihova djela *O pitagorovskom životu* (Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου). Autor opisuje (VP XXXV.257) da je za pitagorovce bitna šutnja, a život treba skončati u tišini tražeći povoljne znakove kao kada se prelazi Jadransko more. Jamblihov je citat teško precizno kronološki odrediti. Iako ga autor predstavlja kao Pitagorin, do 3. stoljeća, kad je nastala opširna *Zbirka pitagorovskih učenja* (Συναγωγή τῶν Πυθαγορείων δογμάτων), sadržaj je već bio vrlo kontaminiran i nadopunjivan.¹⁹ Međutim, nedvojbeno je da i Jamblih svjedoči o strahopoštovanju i nasušnoj opreznosti kad se odluči ploviti Jadranom.

U razdoblju rimske vlasti nad Jadranom brojni su autori pisali o vremenskim nevoljama i opasnostima od južnog vjetra u Jadranu, među kojima Ovidije (*Tr.* I.4,3–16), Lukan (*Phars.* V.379) i osobito Horacije (*Carm.* I.16,1–4; I.33,13–16; II.11,1–4).²⁰ Opasnost prilikom plovidbe Jadranom istaknuo je i atenski govornik Lizija (XXXII.25), no izravno referiranje na meteorološke neprilike nedostaje. U konačnici, svi se citati mogu iskoristiti za argumentaciju o Jadranu kao opasnom za plovidbu i meteorološki negostoljubivom moru.²¹

Vijesti antičkih pisaca daju se usporediti s podacima iz suvremenog peljara Jadranskog mora. U klimatsko-meteorološkom smislu Jadran puno toga duguje zemljopisnom položaju i konfiguraciji reljefa. Zato su tri dominantna vjetra bura, jugo i sjeverozapadnjak (maestral). Najveća učestalost otpada na buru i jugo, pa se nerijetko govori o tipu vremena po buri i južini.²²

Bura je hladan i agresivan vjetar koji se spušta okomito na smjer Dinarida. Obično podiže kratke i strme valove čija se veličina povećava prema jadranskoj

19 Od devet ili deset knjiga zbirke sačuvana je smo prva pod naslovom *O pitagorovskom životu* (Brisson 1998: 849). Također: Kahn 2001: 5, 135–138.

20 Vidi detaljno u Milićević Bradač 2009: 284–288.

21 Milićević Bradač 2009: 285–288.

22 Botrić 1952: 22.

pučini zbog većeg privjetrišta. Morska prašina nošena vjetrom može stvarati znatne probleme s vidljivosti.²³ Bura je najjača na području obalnog ruba istočne jadranske obale, gdje su planine visoke najmanje 600 metara. Jedna od većih opasnosti je njezina nepredvidljivost. Teško je procijeniti koliko će jako i dugo puhati. Iako godina može proći bez jakih udara, podaci iz prve polovice 20. st. izvještavaju da je za nekih zima bura trajala nekoliko tjedana bez prestanka.²⁴

Jugo je topao i vlažan vjetar koji nerijetko donosi visoke valove i kišu. Traje tijekom cijele godine, a najžešći je na sjevernom Jadranu od ožujka do lipnja a na južnom od jeseni do kraja zime. Jugo puše po dužoj osi Jadrana, pa stvara puno veće valove nego bura. Obično traje do tri dana, a zimi i do tri tjedna uz varirajući intenzitet. Unatoč jačini i dugom trajanju, ovaj se vjetar smatra manje opasnim na Jadranu nego bura.²⁵ Veći rizik od razvoja valovitosti i olujnog intenziteta nastaje uz istočnu jadransku obalu gdje nema prirodnih skloništa. Zato može biti vrlo opasan kod rta Gjuhës (antički Akrokeraunijski rt) i južno od Dubrovnika.²⁶ Valja istaknuti da su obje točke ključne za plovidbu Jonskim i Jadranskim morem. Ako se plovi iz smjera jugoistoka, prva označava ulazak u zaljev, a druga pristup južnodalmatinskom arhipelagu.

Iako obično donosi lijepo i vedro vrijeme, negostoljubiv može biti i sjeverozapadnjak. Učestaliji je i jači od sjevera prema jugu, a kad dosegne vrhunac stvara visoke valove, osobito kod Otrantskih vrata. U zimskim mjesecima puše nekoliko dana, a nije rijetko da ljeti nakon juga zapuše olujnom jačinom.²⁷

Najopasnija vremenska pojava je nevera. Tijekom ljeta je mogućnost za njezin nastanak puno veća, no zimi su nevere kraće i prostranije. Broj nevera po godini poprilično varira. Naime, tijekom srpnja i kolovoza na sjevernom Jadranu zabilježeno je u jednoj godini 10 do 12 olujnih dana.²⁸ Najveći broj dolazi iz sjeverne Italije i potom se kreće uzduž istočne obale u pravcu jugozapada ili jugoistoka. Katkada nevere mogu trajati 4 do 5 sati, a ponekad se ponavljaju jedna za drugom u različitim vremenskim intervalima.²⁹

Suvremenim podacima o meteorološkim specifičnostima Jadrana valja pridodati i paleoklimatološku dimenziju. Zbog vlažnije i hladnije klime tijekom starijeg željeznog doba (tzv. željeznodobni klimatski pesimum)³⁰ meteorološki su uvjeti Grcima koji su tada uplovljavali u Jadran mogli uzrokovati još neugodnija iskustva. To se moglo dogoditi zbog veće vjetrovitosti i valovitosti te učestalije vjerojatnosti nastanka olujnog vremena u rubnim sezonama plovidbe.³¹ Spomenute vremenske specifičnosti mogle su utjecati na stav prvih grčkih moreplovaca, a njihova bi iskustva posljedično završila kao kurioziteti u redcima antičkih pisaca. Hladna i mahovita bura, silni jugo i učestale nevere mogli bi biti valjani razlog grčkog stereotipa o zaljevu gdje vlada titanska generacija bogova.

23 Botrić 1952: 22–23.

24 Botrić 1952: 23.

25 Botrić 1952: 28–29.

26 Vrlo su izazovni svi vjetrovi južnoga smjera, a osobito jugozapadnjak koji se razvija u punom jeku na srednjem i južnom dijelu Jadrana nerijetko donoseći nevere ljeti (Botrić 1952: 34).

27 Botrić 1952: 35.

28 Prosjek za sjeverni Jadran je pet dana s neverama po mjesecu, dok na južnom još manje, svega dva ili tri dana (Botrić 1952: 39).

29 Botrić 1952: 39–41.

30 Bintliff 1982: 148; Goudie 1992: 162; Van Geel *et al.* 1996: 455–456.

31 Prema Neumann i Metaxas 1979: 185–186; Camuffo *et al.* 2000: 217–218, fig. 3; 220–221.

Osim dominantnih prijetnji koje su pružale razne meteorološke pojave, spomenimo uzgredno da je na dojam o opasnosti mogao utjecati i nepovoljan ishod susreta s autohtonim zajednicama. Naime, istočna je jadranska obala bila po tome poprilično zloglasna (npr. Ap. Rhod. IV.524; Strab. VII.5,10; Liv. X.2. i sl.).

Jadran – od velikog Rejina zaljeva do Kronova mora

Iako oba termina imaju podudaran zajednički nazivnik, tj. okarakterizirani su kao mjesto posvećeno Titanima, očigledna je distinkcija između Eshilova pripisivanja pomorskog prostora Titanki Reji i Apolonijeva njezinom suprugu Kronu. Vjerujemo da se ishodište razlikovnosti može tražiti u kronološkoj promjeni mitoloških obrazaca.

Naime, prema homerskim spisima Kron je zarobljenik u Tartaru. Tako stoji na više mjesta u *Ilijadi* (VIII.479; XIV.204; 274; XV.225), dok iz *Odiseje* (IV.563–569) potječe prvi opis Elizija kojim vlada plavokosi Radamant, a ne Zeusov otac. Kronova vlast nad blaženim smrtnicima spominje se usputno u Heziodovim *Poslovima i danima*, no stihovi su zasigurno kasnija interpolacija.³²

Ako se promotri mitološki kontekst *Okovanog Prometeja*, doznaje se da je Zeusova vlast tek započela (PV 35; 151–154; 409–412), Titani borave zatočeni u Tartaru (157–158), a i Kron je ondje zarobljen (227–229). Autor tragedije morao je biti inspiriran starijom tradicijom čiji su začetnici Homer i Heziod, jer je Pindar (*Ol.* II.75) u istom vremenu kad je nastao *Okovani Prometej* već pjevao o oslobođenom Kronu koji sjedi kraj Radamanta na Otocima blaženih. Možda je inspiracija starijom tradicijom razlog da je autor nazvao zaljev po Reji, a ne po Kronu. Ona je, naime, puno aktivniji mitološki lik i sudjeluje u zbivanjima Zeusova olimpskog poretka. U *Homerskoj himni posvećenoj Demetri* (II.441–470) Zeus je poslao Reju kako bi obavijestila Demetru o Perzefoninoj sudbini. U *Himni Apolonu* (*Hom. Hymn.* III.95), pomogla je Leti pri porođaju Apolona i Artemide, a u Bakhilidovoj verziji mita o Tantaluu (Bacchyl. F 42) Reja je magijom vratila život Pelopu nakon što je bio rasječen, ispečen i poslužen za jelo bogovima.

Dok je Kron zarobljen u dubini Tartara, u starijim verzijama mitova Reja je i dalje prisutna u svijetu u kojem obitavaju bogovi i ljudi. Ona istovremeno pripada Titanima, ali joj nije zabranjen pristup Zeusovom kraljevstvu, jer je nekoć spasila sina iz Kronovih ralja. Reja je, dakle, u starijoj mitološkoj percepciji i kronologiji zemaljski relikv staroga svijeta,³³ a istovremeno protuprimjer omraženom Kronu. Ako se problem nazivlja promotri u mitološkim okolnostima, Rejina sloboda može biti razlog da more na površini

32 Stihovi 169–169d glase: τηλοῦ ἀπ' ἀθανάτων: τοῖσιν Κρόνος ἐμβασιλεύει / τοῦ γὰρ δεσμὸν ἔλυσε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε / τοῖσι δ' ὁμῶς νεάτοισ τιμὴ καὶ κῦδος ὀπηδεῖ. / Πέμπτον δ' αὐτίς ἔτ' ἄλλο γένος θῆκ' εὐρύσπα Ζεὺς / ἀνδρῶν, οἱ γεγάασιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ. U prijevodu: *Njima kraljuje Kron od besmrtnika daleko. / Jer mu je skinuo lance bogova otac i ljudi. / Jednako posljednje te poštovanje prati i slava. / Zeus dalekovidni opet i peto još pokoljenje / Stvori ljude što tu na mnogohranoj nastaje zemlji* (Glavičić 2005: 23). Stih 169 sačuvan je samo u Proklovim sholijama i u kasnijim zbirkama koje slijede njegovu verziju (Pohlenz 1922: 2008; Glavičić 2005: 22, bilj. 1). Preostala četiri stiha pojavljuju se samo u jednom rukopisu *Poslova i dana* iz Ženeve (Naville Papyri Pap. 94) koji je napisan u 6. st. (Pohlenz 1922: 2008; Glavičić 2005: 22, bilj. 1). Zato se stihovi generalno smatraju interpolacijom. Glavičić u komentaru teksta prenosi da se stihovi općenito odbacuju, jer je mit o oslobađanju Krona koga je pomilovao Zeus kasniji od Heziodova vremena (Glavičić 2005: 23). Općenito o interpolaciji ovog dijela teksta vidi i kod Hard 2004: 71.

33 U sličnom su položaju Okean i Tetija. Oni kao titanski par također obitavaju na rubovima poznata svijeta (*Hom. Il.* XIV.200), ali nisu zatočeni poput Krona.

zemlje nosi ime po njoj, a ne po prognanom i zatočenom Kronu.³⁴ On je u najstarijoj grčkoj književnosti ipak reprezentativni zatočenik Tartara i prijetnja olimpskom poretku.

Alternativna verzija o Kronovoj sudbini pojavila se vjerojatno tijekom kasnog arhajskog doba.³⁵ Prema tom mitološkom konceptu Zeus je pomilovao oca i postavio ga za vladara Otoka blaženih na rubu poznata svijeta.³⁶ Promjena mitološkog razumijevanja uloge Zeusova oca koja se učvrstila do helenističkih vremena mogla je inspirirati Apolonija Rođanina da Jadran preimenuje iz velikog Rejina zaljeva u Kronovo more, pri tom očuvavši kronološki drevnu mitološku percepciju o opasnom mjestu gdje vladaju titanske sile. Dodatni razlog tome mogao je biti i razvoj mitološkog obrasca koji povezuje Krona, čin kastracije i staro ime otoka Krfa (Drepane = srp). Pojavljuje se već u arhajsko doba, a ostao je pomodan i kasnije (Alcm. F 188p; Akusilaj *FGrHist* 2 F 4; Timej *FGrHist* 566 F 79; Ap. Rhod. IV.982–992).

Iako je u Apolonijevu spjevu (IV.326–580) Jadran mjesto brojnih toponima kojima se pripisuju raznovrsna mitološka zbivanja (npr. Apsirtidi, Hilejska zemlja, Korkira Melaina itd.), nema niti jednog spomena Otoka blaženih. Izbjegavanje uklapanja tog toponima u Kronovo more podrazumijeva da prvenstveni naum helenističkog pjesnika nije bio predstaviti Jadran kao vrlo udaljeno mjesto na rubu poznata svijeta, čak ni u okolnostima mitološke kronologije. Tome je nedvojbeno pripomogla i veća zemljopisna erudicija koja je u helenističko vrijeme dosegla poprilično zavidnu razinu. U pragmatičnom svjetlu moguće je zamisliti da je termin pomagao u određivanju zemljopisnog položaja Jadrana koji se nalazi sjeverno od Grčke i ostalih mjesta na kojima se zbiva radnja *Spjeva o Argonautima*. Toj zamisli pridonose kasnije predodžbe (Dionys. Per. 32; Plut. *De. def. or.* 420 A) o povezivanju Kronovih predjela sa sjevernim krajevima europskog kontinenta.

Jedan od razloga Apolonijeve nevoljkosti smještanja Otoka blaženih u Kronovo more mogla su biti i klimatsko-meteorološka obilježja drugačija od stereotipa prostora ispod kojeg obitavaju Titani. Prema homerskoj tradiciji, Elizij je mjesto negdje na kraju svijeta, kamo smrtnika mogu odvesti samo bogovi. Ondje nema ni snježnih mećava, oluje niti zime, već samo blagi zefiri koji blažene smrtnike popiruju i hlade (Hom. *Od.* IV.566–568). Elizij je, dakle, otočje na krajnjem rubu svijeta gdje vlada idealna klima zagrobnog života³⁷ – gotovo ništa nalik ostalim grčkim predodžbama o Jadraniu.

Za razliku od Apolonija kod kojeg je distanciranje Kronova mora i Otoka blaženih očigledno, bizantski sholijast Eustatije (*ap.* Dionys. Per. 32), vjerojatno ponukan različitim tradicijama, prvi puta dovodi ova dva toponima u vezu: *Kod pjesnika Apolonija ima more koje se zove Kronovo i to je unutrašnji dio Jonskog mora; on je dobio to ime od nekog otoka koji se zove Kronov.*³⁸ Uzevši u obzir različite verzije mitova koje su kolale do ranog srednjeg vijeka, kao i sadržajnu kontaminiranost mitološke građe kroz vrijeme, Eustatijevo povezivanje dva toponima ne djeluje neobično. Ipak, vjerujemo da Apolonijev termin ne funkcionira po istom principu, već je aleksandrijski pjesnik imao tendenciju uklopiti drevni zemljopisni pojam u mitološki okvir argonautske plovidbe te istaknuti opasnosti koje su prijetile u Jadranskom zaljevu.

34 Spomenimo usputno i drugačiju interpretaciju koja ne isključuje spomenutu ideju. Bruna Kuntić-Makvić (2001: 170–171) pretpostavlja da veliki Rejin zaljev valja promatrati kao odraz grčkog interpretiranja snažnih kultova ženskih božanstava koji su u kasnijim vremenima ovjereni diljem jadranskih obala.

35 Pohlenz 1922: 2008.

36 Prvi o tome svjedoči Pindar (*Ol.* II.75). Ostali izvori izdvojeni su u Pohlenz 1922: 2008; Baudy 1999: 869; Hard 2004: 71.

37 Iako se radi o interpoliranim stihovima (Hom. *Od.* VI.43–46), slična se klima pripisuje Olimpu (Waser 1905: 2470).

38 Prijevod iz Katičić 1995a: 66.

Zaključak

Od početka 5. st. pr. Kr. grčki pisani izvori opisuju Jadran kao pomorsku cjelinu – perceptivno i prostorno odijeljenu od ostatka Sredozemlja. Jedan od starijih grčkih termina za Jadran je veliki Rejin zaljev (ὁ μέγας κόλπος Ρέαας) spomenut u Eshilovoj tragediji *Okovani Prometej*, a srodan mu je kasniji naziv Kronovo more (ἡ Κρονική ἄλς) koji se pojavljuje u helenističkom *Spjevu o Argonautima* aleksandrijskog pjesnika Apolonija Rođanina.

Sudeći po imenima Titana, moguće je predložiti da su Grci percipirali prostor kao udaljen, ali iznad svega izazovan i opasan. Naime, more koji nosi ime po Reji ili Kronu može se zamisliti uz obilježja podzemnog i mračnog Tartara – negostoljubive i opasne okoline koja je Titanima bila dosuđena kao teška kazna. Heziod (*Theog.* 728) tvrdi da more koje izvire iz Tartara nosi teško breme. To je nemirna i trepetljiva morska površina koju s razlogom valja zamisliti kao opasno mjesto na kojem se može očekivati neizvjesni ishod bilokakvih zbivanja.

Klimatsko-meteorološke posebnosti Jadrana mogle su biti bitan razlog atribucije prostora titanskoj domeni. To prvenstveno pokazuje spona Rejina i Kronova imena s vremenskim nepogodnostima koje su zadesile Eshilovu Iju (*PV.* 838) i Apolonijeve Argonaute (*IV.* 507–510; 518–521; 576–580). Štoviše, suvremeni meteorološki podatci dodatno podupiru argumentaciju uloge rizičnih vremenskih uvjeta koji su mogli utjecati na percepciju grčkih prospektora i trgovaca o jadranskom pomorskom krajoliku. S obzirom na hladnije i vlažnije klimatske uvjete koji su prevladavali tijekom starijeg željeznog doba, vjerojatnost razvoja meteoroloških ekstrema bila je veća, posebno u slučaju razvoja snažnih udara vjetrova (bura, jugo) ili naglog i nenadanog nastanka nevere.

Razlog prvotne atribucije Jadrana Reji, a potom Kronu možda ima korijene u promjeni mitoloških obrazaca. U začetku grčke književnosti Zeusov je otac bio zarobljenik u Tartaru, dok je Reja bila slobodnija. To se prvenstveno vidi po njezinoj aktivnoj ulozi u novom olimpskom poretku. Promjena u mitološkom konceptu Kronove uloge u svijetu bogova – njegovo oslobađanje iz Tartara, početak vladavine nad Otcima blaženih i novi mitološki motivi vezani uz Krf, mogli su nagnati Apolonija da pomorski prostor pripíše prvorazrednom među Titanima. Koristeći se terminom Kronovo more, aleksandrijski je pjesnik mogao istaknuti zemljopisnu poziciju Jadrana negdje na sjeveru, dok istovremeno nije promijenio sadržajnost pojma u smislu meteoroloških opasnosti koje ondje prevladavaju.

Iako se veliki Rejin zaljev i Kronovo more daju promatrati kao isključivo umjetnički bljeskovi grčkih književnih tekstova, skloniji smo opciji da oba valja promatrati kao relikti starijih prospektorskih predodžbi o Jadranu. Vjerujemo da se negostoljubivost i opasnost pomorskog krajolika odražavaju među ostalim i u smanjenom grčkom interesu za intenzivnu trgovačku eksploataciju i naseljavanje velikog sredozemnog zaljeva tijekom starijeg željeznog doba.

LITERATURA / LITERATURE

- Baudy 1999 Gerhard Baudy, s. v. Kronos, u: H. Cancik, H. Schneider (Hrsg.), *Der Neue Pauly, Band 6 (Iul–Lee)*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 1999., 864–870.
- Bintliff 1982 John L. Bintliff, *Climate Change, Archaeology and Quaternary Science in the Eastern Mediterranean Region*, u: A. F. Harding (ed.), *Climate Change in Later Prehistory*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1982., 143–161.
- Bonomi 2000 Simonetta Bonomi, *Ceramiche d'importazione nel Veneto prima del 550 a. C.*, *Hesperia: Studi sulla grecità di Occidente* 12, 2000., 119–123.
- Botrić 1952 Antun Botrić (ur.), *Peljar po Jadranu: istočna obala (od ušća Soče do sjevernog Krfskog kanala), vol. I*, Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split, 1952.
- Botrić 1953 Antun Botrić (ur.), *Peljar po Jadranu: zapadna obala (od rta S. Maria di Leuca do ušća Soče), vol. II*, Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split, 1953.
- Braudel 1966 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, vol. 1*, Armand Colin, Paris, 1966.²
- Brisson 1998 Luc Brisson, *Iamblichos*, u: H. Cancik i H. Schneider (Hrsg.), *Der Neue Pauly, Band 5 (Gru–Iug)*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 1998., 848–852.
- Đurić 1979 Miloš N. Đurić, prijevod grčkog originala na srpski jezik, u: Eshil, Sofoklo, Euripid, *Grčke tragedije: Okovani Prometej, Car Edip, Antigona, Medeja*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979.
- Glavičić 2005 Branimir Glavičić, prijevod grčkog originala na hrvatski jezik i komentari, u: Hesiod, *Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne, Demetra* – Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2005.
- Goudie 1992 Andrew Goudie, *Environmental Change*, Oxford University Press, Oxford, 1992.
- Hard 2004 Robin Hard (ed.), *The Routledge Handbook of Greek Mythology. Based on H. J. Rose's Handbook of Greek Mythology*, Routledge, London–New York, 2004.
- Herington 1967 Cecil John Herington, *Aeschylus in Sicily*, *The Journal of Hellenic Studies* 87, 1967., 74–85.
- Johnston 2012 Ian Johnston, prijevod grčkog originala na engleski jezik, u: *Aeschylus, Prometheus Bound*, Vancouver Island University Press, Nanaimo BC, 2012.
- Kahn 2001 Charles H. Kahn, *Pythagoras and The Pythagoreans: A Brief History*, Hackett Publishing Company Inc., Indianapolis–Cambridge, 2001.
- Katičić 1995a Radoslav Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, u: A. Goldstein (ur.), *Illyricum mythologicum*, Antibarbarus, Zagreb, 1995., 31–115.
- Katičić 1995b Radoslav Katičić, *Jonije Ilir*, u: A. Goldstein (ur.), *Illyricum mythologicum*, Antibarbarus, Zagreb, 1995., 161–181.
- Kozličić 1990 Mithad Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Biblioteka znanstvenih djela 41, Književni krug, Split, 1990.

- Kuntić-Makvić 2001 Bruna Kuntić-Makvić, „Ljepokosa Korkira.“, *IzdHAD* 20, 2001., 169–181.
- Lesky 2001 Albin Lesky, *Povijest grčke književnosti*, prev. Z. Dukat, Golden marketing, Zagreb, 2001.
- Liddell, Scott 1996 Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, proširili H. S. Jones i R. McKenzie, Clarendon Press, Oxford, 1996.¹⁰
- Malkin 2013 Irad Malkin, *A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Maretić 2003 Tomo Maretić, prijevod grčkog originala na hrvatski jezik, u: Homer, *Odiseja*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2003.
- Maretić, Dukat 2007 Tomo Maretić, Zdeslav Dukat, prijevod grčkog originala na hrvatski jezik, u: Homer, *Ilijada i Odiseja*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007.
- McNiven 2008 Ian J. McNiven, Sentient Sea: Seascapes as Spiritscapes, u: B. David, J. Thomas (eds), *Handbook of Landscape Archaeology*, Routledge, London–New York, 2008., 149–157.
- Milićević Bradač 2009 Marina Milićević Bradač, Horacije, Jadran i jugo, u: L. Bekić (ur.), *Jurišićev zbornik: zbornik radova posvećenih uspomeni na Mariju Jurišića*, Hrvatski restauratorski zavod, Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru, Zagreb, 2009., 284–290.
- Murray 1962 Gilbert Murray, *Aeschylus: the Creator of Tragedy*, Oxford University Press, Oxford, 1962.
- Pohlenz 1922 Max Pohlenz, s. v. Kronos, u: G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus (Hrsg.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Halbband XXII, Band XI,2 (Katoikoi–Kynegoi)*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, 1922., coll. 1982–2018.
- Rac 1995 Koloman Rac, prijevod grčkog originala na hrvatski jezik, u: Eshil, Sofoklo, Euripid, *Grčke tragedije*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995.
- Rac, Dukat 2005 Koloman Rac, Zdeslav Dukat, prijevod grčkog originala na hrvatski jezik, u: Eshil, Sofoklo, Euripid, *Grčke tragedije*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.
- Reusser *et al.* 2011 Christoph Reusser, Martin Mohr, Virginia Cabras, Luca Cappuccini, Claudia Mächler, *Ausgrabungen und Forschungen in der etruskischen Stadt Spina (Provinz Ferrara) 2007–2009*, *Antike Kunst* 54, 2011., 105–126.
- Rossignoli 2004 Benedetta Rossignoli, *L'Adriatico greco: Culti e miti minori*, *ΑΔΡΙΑΣ: Itinerari archeologici del Museo della Città 1*, L'Erma di Bretschneider, Roma, 2004.
- Ruffell 2012 Ian Ruffell, komentar i prijevod Eshilova originala, u: Aeschylus, *Prometheus Bound*, Bristol Classical Press, London, 2012.
- Senc 1910 Stjepan Senc, *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, Naklada Kraljevske hrv.-slav-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1910.
- Sironić 2005 Milivoj Sironić, *Grčko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Sistakou 2014 Evina Sistakou, Mapping Counterfactuality in Apollonius' Argonautica, u: M. Skempis, I. Ziogas (eds), *Geography, Topography, Landscape: Configurations of Space in Greek and Roman Epic*, De Gruyter, Berlin–Boston, 2014., 161–181.
- Sommerstein 1996 Alan H. Sommerstein, *Aeschylean Tragedy*, Levante, Bari, 1996.

- Thalman 2011 William G. Thalman, *Apollonius of Rhodes and the Spaces of Hellenism: Classical Culture and Society*, Oxford University Press, Oxford–New York, 2011.
- Van Geel *et al.* 1996 Bas Van Geel, Joost Buurman, Huib J. Waterbolk, Archeological and paleoecological indications for an abrupt climate change in The Netherlands and evidence for climatological teleconnections around 2650 BP, *The Journal of Quaternary Science* 11, 1996., 451–460.
- Vučetić 2011 Marko Vučetić, Vrijeme i klima Jadrana u antičkim pisaca, *Hrvatski meteorološki časopis* 46, 2011., 55–67.
- Waser 1905 Oliver Waser, s. v. Elysion, u: G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus (Hrsg.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Halbband X, Band V (Demogenes–Ephoroi)*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, 1905., coll. 2470–2476.
- Weir Smyth 1926 Herbert Weir Smyth, prijevod grčkog originala na engleski jezik, u: *Aeschylus with an English translation, vol. I*, Harvard University Press, Cambridge MA–London, 1926.
- West 1990 Martin L. West, *Studies in Aeschylus*, De Gruyter, Stuttgart, 1990.

LITERARNI IZVORI / LITERARY SOURCES

- Aesch. PV Aeschylus, *Prometheus Bound*, preveo i komentirao Ian Ruffell, Bristol Classical Press, London, 2012.
- Alcm. Alcman, *Poems and Fragments*, u: J. M. Edmonds (ed. & transl.), *Lyra Graeca, vol. I*, Loeb Classical Library 28, Harvard University Press, Cambridge MA–London, 1922.
- Ap. Rhod. Apolonije Rođanin, *Doživljaji Argonauta*, preveo i izradio kritički aparat Branimir Glavičić, Demetra – Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2008.
- Archil. Archilochus, *Fragments*, u: D. E. Gerber (ed.), *Greek Iambic Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries BC: Archilochus, Semonides, Hipponax, and Others*, Loeb Classical Library 259, Harvard University Press, Cambridge MA, 1999.
- Bacchyl. Bacchylides, *Works*, uredio i preveo Sir Richard C. Jebb, Cambridge University Press, Cambridge, 1906.
- Dionys. Per. Dionysius Periegetes, *Description of the Known World*, napisala uvod, prevela i komentirala Jane L. Lightfoot, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- FGrHist Felix Jacoby (Hrsg.), *Die Fragmente der griechischen Historiker, Teil 3: Geschichte von Städten und Völkern (Horographie und Ethnographie); B. Autoren über einzelne Städte (Länder)*, Brill, Leiden, 1954.; Felix Jacoby (Hrsg.), *Die Fragmente der griechischen Historiker, Teil 1: Genealogie und Mythographie; A. Vorrede, Text, Addenda, Konkordanz*, Brill, Leiden, 1957.
- Hes. Theog.; Hom. Hymn. Hesiod, *Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne*, preveo Branimir Glavičić, Demetra – Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2005.
- Hesych. Lex. Hesychius Alexandrinus, *Lexicon, vol. III*, uredili i preveli Kurt Latte i Peter Allan Hansen, *Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker*, 11,3, De Gruyter, Berlin–New York, 2005.

- Hdt. Herodot, *Povijest*, preveo i komentirao Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
- Hom. *Il.* Homer, *Ilijada i Odiseja*, preveli Tomo Maretić i Zdeslav Dukat, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007.
- Hom. *Od.* Homer, *Odiseja*, preveo i protumačio Tomo Maretić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2003.
- Hor. *Carm.* Horacije, *Ode i epode*, preveo, napisao uvod i bilješke Šimun Šonje, Edicije Božičević, Zagreb, 2015.
- Iambl. *VP* Iamblichus, *The Life of Pythagoras, or Pythagoric Life: Accompanied by Fragments of the Writings of the Pythagoreans*, preveo i komentirao Thomas Taylor, Jon W. Fergus, London, 2016.
- Liv. Livy, *History of Rome, vol. IV, Books VIII–X*, preveo Benjamin Oliver Foster, Loeb Classical Library 172, Harvard University Press, Cambridge MA–London, 1957.
- Luc. *Phars.* Lucan, *Pharsaia: dramatic episodes of the Civil Wars*, preveo Robert Graves, Cassell and Company Ltd., London, 1961.
- Lys. Lysias, *Speeches*, preveo Sir Walter Rangeley Maitland Lamb, Harvard University Press, Cambridge MA–London, 1967.
- Ov. *Tr.* Publius Ovidius Naso, *Tristia, Ibis, Ex Ponto libri, Fasti*, uredio Rudolph Merkel, Teubner, Leipzig, 1911.
- Phot. *Lex.* Photius, *Lexicon*, pregledao i komentirao Samuel Adrianus Naber, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1965.²
- Pind. *Ol.* Pindar, *The Odes of Pindar including the Principal Fragments*, uredio John Sandys, Harvard University Press, Cambridge MA–London, 1937.
- Plin. *HN* Plinije Stariji, *Zemljopis starog svijeta = Naturalis historia: III, IV, V i VI knjiga*, preveo i bilješkama popratio Uroš Pasini, Biblioteka Knjiga Mediterana 34, Književni krug, Split, 2004.
- Plut. *De def. or.* Plutarch, *Morals*, preveo i uredio William W. Goodwin, Little, Brown, and Company; Boston, Press of John Wilson and son, Cambridge, 1874.⁴
- Ps. *Scyl.* Scylax Caryandensis, *Periplus*, u: C. Müller, *Geographi Graeci Minores*, Editor Ambrosius Firmin Didot, Lutetia Parisiorum, 1855., 15–96.
- Ps. *Scym.* Scymnus Chius, *Periegesis*, u: Karl Wilhelm Ludwig Müller (ed.), *Geographi Graeci Minores*, Editor Ambrosius Firmin Didot, Lutetia Parisiorum, 1855., 196–237.
- Schol. *Lycoph. Alex.* Ludwig Bachmann (Hrsg.), *Scholia vetusta in Lycophronis Alexandram e codice Bibliothecae Vaticanae antiquissimo*, Typis in M. Oeberg, Rostochium, 1848.
- Strab. Strabo, *The Geography in Eight Volumes: Books VI–VII, vol. III*, preveo H. L. Jones, The Loeb Classical Library 182, Harvard University Press, Cambridge MA–London, 1924.
- TrGF, Aesch.* Stefan Lorenz Radt, Bruno Snell (eds), *Tragicorum Graecorum fragmenta: Aeschylus, vol. III*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1985.

SUMMARY

The Greek perception of the Adriatic seascape: the Great Gulf of Rhea and the Cronian Sea

From the beginning of the 5th century BC, Greek written sources describe the Adriatic as a maritime unity – perceptually and spatially separated from the rest of the Mediterranean. One of the older Greek terms for the Adriatic is the Great Gulf of Rhea (ὁ μέγας κόλπος Ρέας) mentioned in Aeschylus' tragedy *Prometheus Bound* (837). The aforementioned term is closely related to the later name – the Cronian Sea (ἡ Κρονίη ἅλς) that appears in the Hellenistic epic poem *Argonautica* (IV.327; 509; 548–549), written by Apollonius of Rhodes.

Judging by the names of the Titans, it is possible to suggest that the Greeks perceived space as remote, but above all challenging and dangerous. The sea named after Rhea or Cronus can be imagined as an inhospitable and dangerous environment that was bestowed to the Titans as a severe punishment. Hesiod (*Theog.* 728) claims that the sea that springs from Tartarus is unfruitful, or depending on translation restless or trembling. According to Hesiod's account, the Adriatic seascape can be imagined as a dangerous place where the uncertain outcome of any events can be expected.

A comparison with the contemporary meteorological phenomena in the Adriatic could be used as a tempting premise for the attribution of space to the titanic domain. This is primarily shown by the connection of equating the maritime space with Rhea's and Cronus' names and the weather inconveniences that Io experienced in Aeschylus' narrative (*PV* 838) and Argonauts in Apollonius' (IV.507–510; 518–521; 576–580). Moreover, modern meteorological data further serve to support the emergence of risky weather conditions that might have affected the perception of Greek prospectors and traders about the Adriatic maritime landscape. Taking into account the colder and wetter climate conditions that prevailed during the Early Iron Age, the probability of developing meteorological extremes was higher, especially in the case of notorious strong winds such as bura (NE wind) and jugo (S and SE winds) or sudden storms at sea.

The reason for the initial attribution of the Adriatic to Rhea, and later to Cronus may have its roots in the development of mythological patterns in ancient Greek lore and literature. Homer (*Il.* VIII.479; XIV.204; 274; XV.225) presents Zeus' father as a prisoner in Tartarus. On the other hand, Rhea is primarily seen in archaic Greek sources as a free character whose role in the new Olympic order is active (*Hom. Hymn.* II.441–470; III.95; Bacchyl. F 42). A change in the mythological concept of Cronus' role in the world of the Olympic gods – his liberation from Tartarus and the beginning of his reign over the Isles of the Blessed, as well as mythological connections with the island of Corfu, could have inspired Apollonius to attribute maritime space to the Titan par excellence. By using the term the Cronian Sea, Apollonius was able to emphasize the geographical position of the Adriatic that is located north from Greece and the rest of the East Mediterranean, while at the same time not changing the content of the meteorological hazards that prevail there.

Although the Great Gulf of Rhea and the Cronian Sea can be seen as purely artistic flashes in ancient Greek literary texts, we are more inclined to the option that both served as relics of older perceptions that stem from prospection of the Adriatic maritime space. We believe that the inhospitality and dangers of the seascape can additionally be reflected in the diminished Greek interest in the intensive commercial exploitation and colonisation of the Adriatic during the Early Iron Age.

Translated by Filip Budić

